

Pim Huijnen, ***De belofte van vitamines. Voedingsonderzoek tussen universiteit, industrie en overheid 1918-1945*** (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2011, Universiteit & samenleving 7; Hilversum: Verloren, 2011, 176 pp., ISBN 978 90 8704 241 7).

Het beeld van de universiteit als ivoren toren is een mythe. Door de overheid betaalde wetenschappers hebben altijd al duidelijk moeten maken dat hun werk een maatschappelijk nuttig doel diende. De ideeën waarin dat nut bestond veranderden in de loop van de tijd wel sterk. In de vroege negentiende eeuw was de universitaire geleerde bijvoorbeeld meer spreekbuis van de maatschappelijke elite en hoeder van universele geestelijke waarden dan onderzoeker. Maar zelfs de beroemde generatie universitaire natuurwetenschappers van rond 1900, die zichzelf als hogepriesters van de zuivere wetenschap zagen en de universiteit als hun tempel, deden dit vanuit de overtuiging dat ze zo de maatschappij het meest effectief vooruithielpen. De redenering was dat techniek niets anders was dan toegepaste wetenschap. Dus zonder zuivere kennis geen praktische vooruitgang.

Zolang ze nog meer in wetenschappelijk onderwijs dan in wetenschappelijk onderzoek investeerde, nam de overheid met deze voorstelling van zaken genoegen. Maar in de loop van de twintigste eeuw veranderde dat. De maatschappelijke vraag naar kennis groeide, bijvoorbeeld vanuit de industrie en de gezondheidszorg, en tegelijkertijd bracht de kennisontwikkeling steeds hogere kosten met zich mee. Dat riep de vraag op wie die kennis moest ontwikkelen en wie daarvoor dan de fondsen zou leveren. Ook de kwestie van het economisch en maatschappelijk rendement van universitair wetenschappelijk onderzoek kwam steeds prominenter op de agenda te staan. Langzaam maar zeker zagen universiteit, overheid en industrie zich genoopt tot het aangaan van nieuwe betrekkingen om aan de stijgende behoefte aan kennis te kunnen voldoen.

Een aantal eerdere wetenschapshistorische proefschriften heeft deze ontwikkeling in de vroege twintigste eeuw aan de hand van concrete figuren bestudeerd, zoals de fysicus Ornstein, de chemicus Kruyt en de botanicus Went. Huijnen kijkt naar een onderzoeksterrein dat illustratief is voor de nieuwe wisselwerking tussen wetenschap, industrie en overheid, namelijk het onderzoek naar vitamines. De vitamines waren eerst alleen het terrein van wetenschappers, maar kwamen vervolgens ook in het vizier van zowel industriëlen, die er brood in zagen, als van de overheid, in verband met de volksgezondheid. Ondanks de soms conflicterende belangen had men elkaar binnen deze

driehoek toch ook voortdurend nodig, en het functioneren van de netwerken die zo ontstonden levert de boeiende stof voor Huijnens verhaal.

De hoofdschotel van het proefschrift bestaat uit drie case studies. In de eerste staat de Leidse hoogleraar E.C. van Leersum en zijn na de Eerste Wereldoorlog opgerichte Nederlands Instituut voor Volksvoeding (NIVV) centraal. Van Leersums ambitie was exemplarisch voor die van veel wetenschappers in die tijd: hij wilde onderzoek doen dat relevant was voor de samenleving. De net ontdekte vitamines, met hun cruciale rol in het menselijke dieet, boden daartoe een mogelijkheid die naar het leek vanuit alle maatschappelijke geledingen steun zou krijgen. Aanvankelijk was dat ook zo: particulieren, industrie en overheid droegen bij aan de financiering van het NIVV. Maar de overheid nam de verantwoordelijkheid voor het welslagen van het instituut niet op zich, en toen het in 1933 in geldnood kwam moest het zijn deuren sluiten. Pas in de late jaren dertig zou de overheid het bevorderen van onderzoek, onderwijs en voorlichting op voedingsgebied als een van haar taken gaan zien.

De tweede casus beschrijft de relaties tussen het academische vitamineonderzoek en de commerciële vitamine-industrie, zoals Organon en Philips-Van Houten. Deze bedrijven hadden wetenschappers nodig voor de kwaliteitscontrole van hun producten. Zo ontstonden coalities tussen universitaire laboratoria en de industrie. De Amsterdamse hoogleraar fysiologie en farmacologie Ernst Lacqueur, die insuline uit slachtafval wist te extraheren, was zelfs een van de oprichters van Organon. Zijn assistent L.K. Wolff, later hoogleraar in Utrecht, werd de leiding over het vitamineonderzoek toevertrouwd. De industrie kreeg zo kwaliteitsgaranties, waarmee ze ook opzichtig adverteerde. Bekende wetenschappers als de fysioloog F.J.J. Buytendijk leenden gewillig hun naam aan reclames voor vitaminepreparaten. Omgekeerd ontvingen de academische onderzoekers zo de broodnodige fondsen voor hun zeer kostbare vitamineonderzoek, en geregeld ook nog een aantrekkelijke vergoeding.

De universiteiten reageerden wisselend op deze verstrengeling van academische en commerciële belangen. Lacqueur ondervond geen tegenkanting bij zijn initiatieven voor samenwerking met de industrie, maar de chemicus B.C.P. Jansen kreeg in de jaren dertig van de Amsterdamse universitaire bewindvoerders geen toestemming voor een soortgelijke alliantie. Curator C.C. Delprat vond dat hoogleraren zelf hun onderzoeksvragen moesten formuleren en hun huik niet naar commerciële winden mochten laten hangen. Maar er kwam uiteindelijk toch een constructie uit de hoge hoed waarbij Jansen van industriegeld kon profiteren. In Utrecht ondervond de medicus H.W. Julius geen enkele hinder bij het aangaan van industriële verbintenissen, maar dat was omdat hij zijn connecties met Organon eenvoudig voor zijn universitaire werkgever verzwegen.

De derde casus laat zien hoe de overheid zich uiteindelijk ook in voedingskwesties ging mengen, als gevolg van de crisis en de oorlogsdreiging in de jaren dertig. De Voedingsorganisatie TNO was een van de concretisering van die bemoeienis. Vooral in dit hoofdstuk wordt duidelijk hoe verknoopt de relaties van ambtenaren,

wetenschappers en industriëlen binnen het voedingsnetwerk waren. De belangen liepen soms parallel, soms niet, en tussen persoonlijk en algemeen belang lag een uitgestrekt grijs gebied. Enerzijds werden initiatieven mogelijk die de partijen afzonderlijk niet hadden kunnen realiseren, anderzijds stond belangenstrijd soms optimale samenwerking – vanuit het oogpunt van het algemeen belang – in de weg.

Hoewel het betoog wat strakker opgezet had kunnen worden, boeit Huijnens beschrijving van begin tot eind. Met de hedendaagse monsterverbonden tussen overheid, wetenschap en industrie in het achterhoofd – denk aan de farmaceutische industrie – zie je in dit boek het monster als het ware uit het ei kruipen. Huijnen ziet pragmatisme bij alle betrokkenen de boventoon voeren, en dat lijkt me een juiste vaststelling: men schipperde voortdurend tussen eigenbelang en maatschappelijke verantwoordelijkheid. Huijnen stelt er wel vragen bij: overschrijdt een onderzoeker bijvoorbeeld niet wetenschappelijke integriteitsgrenzen door reclame te maken voor industriële producten of door zich persoonlijk voor universitair werk in opdracht te laten betalen? Huijnen lijkt er hierbij stilzwijgend van uit te gaan dat er een gearticuleerde visie bestaat op wat de regels van wetenschappelijke integriteit wel en niet toestaan. Maar zulke regels zijn natuurlijk net zo goed historisch bepaald als opvattingen over wat wetenschap is en waar ze voor dient. Hoe er, vanuit integriteitsoogpunt, moest worden omgegaan met de nieuwe dilemma's die zich voordeden in het voedingsonderzoek, was op voorhand helemaal niet duidelijk. Wat wel en niet oirbaar was moest hier juist nog worden vastgesteld. Het heeft er echter alle schijn van dat de historische actoren het nut of de noodzaak van een dergelijke fundamentele discussie niet inzagen. De pragmatische opstelling die Huijnen signaleert is dan de weerspiegeling van die houding: men ging de discussie niet aan, en achtte zich daar kennelijk ook geenszins toe verplicht, zoals Julius' oplossing – 'wat niet weet wat niet deert' – treffend illustreert. Dit zegt veel over het professionele zelfbeeld van de betrokken wetenschappers en dit thema was een nadere analyse waard geweest.

Hoe dan ook maakt het integriteitsaspect Huijnens verhaal fascinerend ominous: het is, in onze tijd van crisis en bezuinigingen, immers meer dan ooit een pandemonium binnen de driehoek van overheid, industrie en wetenschap, en terwijl de verhoudingen fundamenteel veranderen, is er ook nu voor fundamentele vragen over de grenzen van ieders rol weinig belangstelling.

Bert Theunissen, Universiteit Utrecht